

Research Paper

A Critical Review of Socio-Cultural Elements of Nomads and Tribes and the Constitutional Movement and Islamic Revolution in Iran Kianoosh Moammer¹ • Ali Akbar Amini² • Seyed Asadollah Athari Merianeh³

1. Ph.D. Student of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Takistan Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran

DOI: [10.22034/ipsa.2024.498](https://doi.org/10.22034/ipsa.2024.498)

Receive Date: 04 December 2023

Revise Date: 07 February 2024

Accept Date: 02 March 2024

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

From the middle of the 19th century, at the same time as the Qajar dynasty, as a result of Iranians' exposure to European values, Iranian identity faced new challenges. Also, concepts and ideologies entered the political and intellectual literature of that time, which did not match the historical and social reality of Iranian society. One of these sociological facts goes back to tribal and nomadic groups, which did not have much place in imported concepts, because they represented ethnic identities that were opposed to a modern identity called national identity. This issue caused some theorists to believe that there is a deep conflict between modern phenomena such as national identity, revolution and state building in Iran with nomadic-tribal spirit and temperament. The result of this issue is that these researchers rarely mention the participation of nomads and tribes in the process of important events and developments in contemporary Iran, including the Constitutional Movement and the revolution of 1979, in the official and accepted historiography. On the other hand, another component that led to the strengthening of the mentioned approach was rooted in the orientalist view, according to which, the history of the East is necessarily nothing but a distorted form of the history of the West, and ultimately the East has no choice but to follow the same Western way. The result of the mentioned point of view, in the analysis of Iran's history, leads to ignoring the cultural-social elements of nomads and tribes that play an important role as the constituents of sub-identities in interaction with the national identity in the process of the formation of both important events of the contemporary era. For this reason, in the mentioned article, a critical rereading of the historical approach was done and an attempt was made to remove a limited reading of history that is city-centered and centralist and the role of seemingly marginal groups such as tribes and nomads in it has been reduced as much as possible. In this critical review, the author has also tried to think about different theoretical models and raise his main question in the way that the socio-cultural elements of nomadic and tribal people have had an impact and position in the historiographical narrative of the Constitutional Movement and the Islamic

◆ * Corresponding Author:
Ali Akbar Amini, Ph.D.

E-mail: amini.aliakbar@yahoo.com

Revolution. The fundamental basis of this research has been the attempt to create doubt and uncertainty in the orientalist readings of the contemporary history of Iran. In this regard, although the main question of the research was about the role of nomadic and tribal socio-cultural elements in the Constitutional Movement and the Islamic revolution, in fact, the research sought to provide newer readings of the contemporary history of Iran through this question. The hypothesis of the research is based on the concept that national identity and the modern nation does not necessarily mean the dissolution of pre-modern formations and its integration into an artificial whole built from above, and it is in this direction that the major developments of contemporary Iran are not necessarily "city-oriented" and especially "Tehran-centered" and "metropolis-centered" and it seems necessary to pay attention to the role of groups that are outside the centers of cities such as Tehran and provincial centers – which often symbolize the realization of modernity. In this case, the field of contemporary historiography and sociological issues, due to the predominance of the city-centered and Tehran-centered view, has not paid much attention to the role of tribes and nomads. Assuming that the society can maintain its social pluralism and at the same time play a role in national phenomena, the three socio-cultural components of nomadic-tribal life (i.e. clan leadership, social organization and the spirit and culture of participation in the collective life of the tribe), this article examines how the Iranian nomads and tribes intervened in the Constitutional Revolution and the Islamic Revolution.

Methodology

The method in this qualitative research is under the paradigm of critical history; the data is collected in a library manner and part of the surveys include documents and reports that, in the absence of descriptive and interpretive works, help the author to provide historical examples and then analyze them. In other words, with the presupposition that in many official works the participation of tribes and nomads has been calculated as passive and limited or they have even been accused of counter-revolutionary movements, to compile a different reading from this conventional and accepted reading, other documents were referred to than those that had been published and edited so far. Among the best archives that have been considered for the critical reading of history, there are some books and memoirs that have been neglected or unavailable until now.

Result and Discussion

In answering the research question, the findings of the research indicated the fact that the socio-cultural elements of the tribes and the nomads have been influential in both prominent events of the 20th century in contemporary Iran. Of course, it is necessary to separate the mentioned effect in both eras, because the position and social political role of nomads and tribes is not the same in these two times. During the period of Constitutional Revolution, tribes and nomads formed a major part of Iran's population and had a decisive position in the government. Power in the Qajar era had a nested structure in which the tribal system was key. The organization of the tribe was similar to a small government in itself, which was formed based on both hierarchical relationships and efficient military force. Having such a powerful organized system had made the tribes and nomads to be one of the most effective social forces and became the arm of the constitutionalists and directly entered into their conflict with the Qajars and accompanied the movement. On the one hand, this companionship was caused by the rift that happened between shah and tribes. He was also influenced by the breadth of the constitutionalist thought, which in its nature was not only limited to urban dwellers and included all sections of the society and

encouraged them to join. It was for this reason that during the activity of the constitutionalists and then when the Constitutional Movement came to fruition, many tribes and nomads joined them and left an important footprint. In the meantime, the role of the Qashqai tribe seems to be very impressive. On the one hand, they were considered an influential and powerful pillar in the Qajar government, and on the other hand, their national and patriotic spirit created a full-fledged participation in the Constitutional Movement. In practice, the joining of tribes and nomads to the process of constitutionalism led to the weakening of the power of the court. The most important factor was the military force; the central government always took help from nomads and tribes to supply the army in times of need. It was natural that their support for the constitutionalists caused the weakening and especially the disintegration of the central army. Of course, it should not be overlooked that the negative aspect of their entry into this trend was that from now on, tribal conflicts were transferred into national politics and especially appeared after the victory of constitutionalists in the form of inter-ethnic enmity during the elections. The set of these factors makes the analysis of the relationship between the nomads and the peoples with the Constitutional Movement not only in a continuous and disconnected linear relationship. Rather, the internal tensions of the clans themselves, the relations of the chiefs with the kings, the rivalries between the clans – such as the confrontation between the Bakhtiari and the Shamsavari – and the introduction of new components such as the political economy of oil, created a complex system of situations with new structures. Therefore, it must be said that the relationship between tribes and nomads with the Constitutional Movement and the process of modernization of Iran is more than the simplified narrative of orientalist history, which wants to reduce this complex whole to a linear transition from the world of tradition to the modern world.

The influence of cultural and social elements of nomads and tribes in the Islamic Revolution cannot be denied either. But there is a major difference with the constitutional era. The root of this difference should be seen in the events that started from the time of Pahlavi I. In fact, the construction of power in Iran after Islam until the Pahlavi period was based on the nomadic and tribal foundation. But with the formation of the modern government at the beginning of the 20th century, this construction underwent a transformation and nomads and tribes entered a new stage in political power. They were a constant part of Iran's social and political structure before the establishment of the Pahlavi nation-state and had a significant impact in maintaining or changing the political order, but underwent a fundamental transformation with the formation of the modern state. Reza Shah sought to neutralize their role in Iran's political system by destroying the tribal structure and forcibly settling the nomads, because he saw them as being in conflict with the construction of a centralized government. This action may appear to be useful for the cohesion of the modern nation-state, but in practice it was not only unsuccessful, but also became the origin of new problems in the newly established political system. In fact, the attempt to integrate nomads and tribes into the modern political structure, by ignoring the decisive components such as their language, culture and way of life which formed their identity, led to the creation of challenges which entered into the political literature of contemporary Iran. Since then, dualities such as ethnicity and nationality, homeland and city, nation and ummah, and most importantly, national identity and ethnic identity have become popular in Iran and entered the political and social literature, while such duality was mentioned in few historical texts before that. The important thing is that this duality did not create a conflict in the process of constitutionalism, and on the contrary, it helped it a lot in its development and victory. But this issue became a challenge in the process of modern government. Against the intention of the modern government to build a national identity based on

a common language and a uniform culture, there were tribal and nomadic units whose ethnic identity did not match the represented national identity. The aforementioned challenge showed itself during the Islamic Revolution and the struggles against the Pahlavi regime. There are live and direct reports of the text of revolutionary social developments in nomadic-tribal environments, which establish a close link between the spirit of nomads and tribes and the revolutionary atmosphere, and show their participation in the process of the Islamic Revolution. This participation can be understood in reports such as the letters of the wife of the British consul or the ethnographic writings of the American anthropologist Mary Hegland, who gave a detailed report on the high spirit of participation in a village in Fars province in the two years leading up to the revolution. One of the important points in the documents related to that era is the connection that the nobles and nomads have with the clergy in this period, and this makes the closeness to this class more than before to bring them into the revolutionary currents. Their association with the clergy and their criticisms and opinions about the Pahlavi government seem to be an important factor in their alignment with the revolution. Finally, it should be said that if the participation of tribes and nomads in a national phenomenon such as the Islamic Revolution was not there, without a doubt, after the victory of the revolution and the formation of the new government, tensions and conflicts would have occurred that prevented the integration of nomads and tribes in national identity. Not only this was not the case, but the tribes and nomads considered the revolution a part of their history and they also appeared in the imposed war to defend it.

Conclusion

In the final summary based on these findings, it can be concluded that basically the "city-centered" and "Tehran-centered" readings of the developments of the Constitutional Movement and the Islamic Revolution can only show a part of the reality at best. It is a distorted representation. Because a large part of the social forces in the constitutional era were made up of tribes and nomads. They were not necessarily at the center of developments in the capital and provincial capitals and perhaps did not understand the imported and imitation concepts of the intellectuals, but they were freedom-loving and had a collective identity that they considered Iran and themselves a part of the Iranian nation – a nation that wanted to try with all its might to change the situation from Qajar tyranny to constitutional monarchy. The important point is that the participation of tribes and nomads with the leadership of the tribe, the hierarchical social organization, and the culture of participation in the life of the tribe was so consistent that it pursued a collective goal such as the constitutional movement with all its might. In the Islamic Revolution, contrary to urban readings of the revolution, it was observed that the issue is not that in reality the mass mobilization and participation of the forces was done only by the urban dwellers and that the villagers were passive or anti-revolutionary, but the issue is that these areas are without work. A detailed investigation has been left out, or in some cases, there are no documents, or these documents have not been collected and classified.

Orientalist and centralist narration	Authentic and pluralist narration	Subjects
The ratio of contrast and divergence	Complementary and convergent ratio	The relationship between ethnic identity (tribal identity) and national identity
Emphasis on the environment and modern atmosphere of the central cities (Tehran, Mashhad, Tabriz, Shiraz)	At a time in the native environment (including tribes, nomads and villagers) and the urban environment	The context of Constitutional Revolution's events and the Islamic Revolution
The pattern of non-cooperation and conflict and hierarchical relationship	The pattern of cooperation and convergence and horizontal relationship	The model of the relationship between the government and the nomadic peoples in the Constitutional Revolution and Islamic Revolution
Lack of role and intervention and passive	A positive, effective and active role	The role and position of the public in Constitutional Revolution and the Islamic Revolution
Urban middle class Intellectuals Centrist politicians	Urban intellectuals and politicians Urban middle class Villagers Nomads and tribes: Bakhtiari tribe (led by Zargham al-Sultaneh); Ail Qashqai (led by Ismail Khan Sault al-Dawlah) relatives	Leaders and agents of Constitutional Revolution and Islamic Revolution
National issues and mainly prioritized by the urban middle class such as freedom, equality and the rule of law	Ethnic (local) and national problems and deficiencies	Drivers of constitutional changes and Islamic revolution
Understanding the priorities and issues of the middle-class urban dwellers	Simultaneous understanding of local priorities and issues as well as national issues such as freedom	Understanding of social order

Keywords: Iranian Tribes, Iranian Nomads, Constitutional Revolution, Islamic Revolution, Political Participation.

References

- Abdollahi Ozan Sofla, Bahman; Gharehdaghi, Masoumeh; Sasanpoor, Shahrzad; Esfahaniyan, Davood (2020), "The Role of Tribes in non-Shaping of Civil the Society in Iran", *Political Studies and Research Institute*, N. 14(55), PP. 187-216.
- Abrahamian, Ervand (1998), *Iran Between Two Revolutions*, Translated: Firouzmand, Shamsavari, Modirshanehchi, Tehran: Markaz Publication.
- Adamiyat, Fereydu (2009), *Ideology of Iranian Constitutional Movement: First Parliament and Crisis of Freedom*, Tehran: Roshangaran Publication.
- Afshar Yazdi, Mahmood (2022), *Afghan-Nameh* (Vol. 3), Tehran: Moghoufat-e Afshar Publication.
- Aghaie, K. S., Marashi, A. (2014), *Rethinking Iranian Nationalism and Modernity*, University of Texas Press.

Ahmadi, Hamid (2009), *Fundamentals of Iranian National Identity: A Theoretical Framework Based on Citizenship*, Tehran: Institute for Cultural, Social and Civilization Studies (ICSCS).

Ahmadi, Hamid (2023), *Ethnicity and Ethnicism in Iran*, Tehran: Ney Publication.

Ahmadi, Hamid; Karamshahi, Sabriyeh (2014), "Constitutionalism in the West of Iran: The Case of Lak and Lur Tribes in Western Zagros", *Politics Quarterly*, N. 44, PP. 251-270.

Ahmady, K. (2022), "A Peace-Oriented Investigation of the Ethnic Identity Challenge in Iran (A Study of Five Iranian Ethnic Groups with the GT Method)", *International Journal of Kurdish Studies* 7 (1), 1-40.

Amirahmadian, Bahram (2004), « Traditional Administrative and Managerial Structure of Bakhtiari Tribe and its Functions", *National Studies Journal*, N 3, pp. 50-82.

Ashraf, Ahmad; Benoazizi, Ali (2007), *Social Classes, State and Revolution in Iran*, Tehran: Niloofar Publication.

Bashiriyyeh, Hossein (2020), *State and Revolution in Iran*, Translated by Mahmood Rafeh, Tehran: Maniya Honar Publication.

Bashiriyyeh, Hossien (2007), *Reason in Politics: 35 Discourses in Philosophy, Sociology and Political Development*, Tehran: Negah Moaser Publication.

Broujerdi, Merzad (2005), *Iranian Intellectuals and the West*, Translated by Jamshid Shirazi, Tehran, Frouzan Rooz Publication.

Davari Ardakani, Reza (1985), *Nationalism and Revolution*, Tehran: Cultural Research and Planning Publication.

Deylamghami, Farshid; Ghasemi Torki, Mohamad Ali (2009), "The Place of National Identity in Iran: A View on Historical Evolution, Models and Politics of National Identity", *National Studies Journal*, N. 89.

Hegland, Mariy (2018), *Days of Revolution*, Translated by Mitra Daneshvar, Tehran: Tarjoman Publication.

Khazani, Arash (2022), "Bakhtiari Nomads in Iranian Constitutional Revolution", Translated by Maral Latifi, in: *On Constitutionalism: Three Articles about Provinces and Centralism*, Edited by Ebrahim Tofiqh and Seyed Mehdi Youssefi, Tehran: Gameno Publication, PP. 13-63.

Larimer, Emilie (2021), *Letters from Kerman to Dublin*, Translated by Mohammad Ghaed, Tehran: Kalagh Publication.

- Litvak, Meir (2017), *Constructing Nationalism in Iran: From the Qajars to the Islamic Republic*, London: Taylor & Francis.
- Loeffler, Reinhold; Friedl, Erica (1994), *A Collection of Anthropological Articles about Boir Ahmad People of Southern Iran*, Tehran: Iranian Center of Rural Studies.
- Mehrjerdi, Alireza; Khoramshahi, Mohamad Bagher (2018), "Discourses and the Issue of National Identity before the Islamic Revolution", *The Islamic Revolution Approach*, N 11(41), PP. 71-96.
- Merhavy, M. (2019), *National Symbols in Modern Iran: Identity, Ethnicity, and Collective Memory*, Syracuse University Press.
- Mirzaei, Gholam Reza (2010), "Ghashghayi Tribe, Supporter of Constitutionalism", *Donyay-e Eghtesad*, N 5549.
- Movahed, Mohammad Ali, (2015), *The Troubled Dream of Oil: from the Darcy Contract to the Fall of Reza Shah*, Tehran: Karnameh Publication.
- Navidi, Dariush (2007), *Socio-Economic Changings in Safavid Iran*, Translated by Hashem Aghajeri, Tehran: Ney Publication.
- Rajaie Dastgheib, Zarasa; Haghghat, Hamid Reza; Kaveh Pishghadam, Mohamad Kazem (2021), "Nationalist Discourse of Ghashghayi Tribe from Mashroteh to Islamic Revolution", *The Islamic Revolution Approach*, N. 16, PP. 161-180.
- Rois, Olivier (2019), *Holly Ignorance*, Translated by Abdolah Naseri and Somayeh Tabatabai, Tehran: Morvarid Publication.
- Saleh, A. (2013), "Iran's National Identity Problem", in: *Ethnic Identity and the State in Iran*, Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9781137310873_4
- Sand Shlomo (2021), *The Invention of the Jewish People*, Translated by Ahad Aligholiyan, Tehran: Nashreno publication.
- Sariolghalam, Mahmood (2012), *Iranian Political Culture*, Tehran: Foroozane Rooz Publication.
- Shahbazi, Abdollah (1989), *Tribes and Nomads: An Introduction*, Tehran: Ney Publication.
- Shuster, Morgan (2010), *The Strangling of Persia*, Translated by Hasan Afshar, Tehran: Mahi publication.
- Sinai, Seyed Ataollah (2007), "Political and Social Motivations for Bakhtiari Khans in Joining Constitutionalists", *National Studies Journal*, N. 29, PP. 139-160.

Siyahpoor, Keshvad (2006), "Emam Khomeini Nehda and the Uprising of Southern Nomads", *Political Studies and Research Institute*, N. 12, PP. 28-73.

Tabatabai, Seyed Javad (2003), *A Preface to Theory of Decadence in Iran*, Tehran: Negahe Moaser Publication.

Tofigh, Ebrahime (2020), *Call Suspension: Research Program for a Critical and Historical Sociology in Iran*, Tehran: Maniya Honar Publication.

Tofigh, Ebrahime; Yousofi, Seyed Mehdi (2022), *On Constitutionalism: Three Articles about Provinces and Centralism*, Tehran: Gameno Publication.

Zarrilli, Phillip (2020), *Histories of Theater*, Translated by Mehdi Nassrollahzadeh, Tehran: Bidgol Publication.

بررسی انتقادی عناصر فرهنگی-اجتماعی، ایلیاتی-عشیره‌ای جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی

کیانوش معمر^۱ * علی اکبر امینی^۲ سید اسدالله اطهری مریانه^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران

۳. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد ناکستان، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/8568B4374B0E17CE/6%

20.1001.1.1735790.1402.18.4.7.0

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۱۲

در ادبیات هویت سیاسی و اجتماعی همواره نسبت بین هویت و فرهنگ محلی و ملی مورد مناقشه بوده است؛ برخی از متفکران به تضاد بین انگاره‌های فرهنگ عشیره‌ای و هویت ملی و تأثیر منفی آن بر تکوین دولت مدرن، باور دارند، و برخی دیگر، این دو هویت را مکمل یکدیگر دانسته یا دست‌کم بین آن‌ها قائل به تضاد نیستند. در روایت تاریخی از دو رخداد مهم و جریان‌ساز جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی ایران نیز همین مناقشه در شکل و محتوای روایت‌های تاریخ‌نگاری وجود دارد. بر همین اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که «در روایت تاریخ‌نگارانه از جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی، عناصر فرهنگی-اجتماعی ایلیاتی چه تأثیر و جایگاهی داشته است؟» یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه رهبری ایلی، سازمان اجتماعی متمرکز و سلسله‌مراتبی، و فرهنگ مشارکت در زندگی جمعی ایل بسترهایی را فراهم کرده است تا ایلات در هر دو انقلاب، حضور مؤثری داشته باشند. رویکرد مقاله، روش کیفی در قالب پارادایم تاریخ انتقادی است و داده‌ها به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند.

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

انقلاب مشروطه،

انقلاب اسلامی،

ایلات، عشایر، قومیت

* نویسنده مسئول:

علی اکبر امینی

پست الکترونیک: amini.aliakbar@yahoo.com

مقدمه

هر تصویری از علوم اجتماعی، از جهت‌هایی، پیشاپیش وابسته و مقید به درکی از تاریخ است. در همین راستا، پرسش از تاریخ برای هر جامعه‌ای - که خود موضوع علوم اجتماعی است - کلیدی و ناگزیر است و برای جامعه‌ای مانند ایران - که همچون بسیاری از جوامع غیراروپایی - روایت‌های تاریخ آن تابعی از قرائت‌های شرق‌شناختی است، شاید یکی از مهم‌ترین مسائل، تلاش برای ارائه یک تاریخ انتقادی باشد. به این منظور و برای بررسی غیرشرق‌شناسانه تاریخ ایران، که بر پایه آن مفاهیم شکل‌دهنده تاریخ‌نگاری معاصر ایران به گونه‌ای انتقادی بازخوانی شود، لازم است که مفاهیمی همچون هویت، ملیت، شهر و روستا، ایل و عشیره، دولت، انقلاب، و مواردی مانند این‌ها به محک ماده تاریخ ایران، ارزیابی شوند. همچنین، ضروری است که ویژگی‌های ساخت اجتماعی و نقش فرهنگ و هویت گروه‌های اجتماعی در تکوین تاریخ معاصر ایران با نگاهی دقیق‌تر واکاوی شود.

بدیهی است که پدیده سیال و چندوجهی هویت، حاصل فرایند مستمر تاریخی است که در شرایط محیطی، همواره در حال تغییر است؛ هویت ملی، امری انباشتی و تراکمی است که در فرایند یادگیری اجتماعی تکوین می‌یابد و از سیالیت و پویایی برخوردار است. بر این اساس، دیالکتیک میان خرده‌هویت‌ها و هویت‌های کلان و تأثیر آن‌ها بر پدیده‌های اجتماعی از اهمیت زیادی برخوردار است (برای مثال، این پرسش که فرهنگ عشیره‌ای در ایران چه تعاملی با هویت ملی در فرایند تکوین انقلاب مشروطه داشته است).

از قرن نوزدهم میلادی و در پی جنگ‌های ایران و روس و آشنایی ایرانیان با تمدن مدرن غرب، اندیشه‌های ناسیونالیستی بر محور ایجاد دولت-ملت، با اندیشه‌های سنتی در مورد تعلق به ایران و پاسداری از مرزهای ایران و هویت ایرانی در هم آمیخت. در نتیجه رویارویی ایرانیان عصر قاجار با جوامع و ارزش‌های اروپایی، هویت ایرانی با چالش‌های تازه‌ای روبه‌رو شد که یکی از عمده‌ترین آن‌ها، ورود مفاهیم و ایدئولوژی‌هایی بود که برخی از آن‌ها با واقعیت تاریخی و اجتماعی ایران هماهنگی نداشت. یکی از این واقعیت‌های جامعه‌شناختی، ایلات و عشایری بودند که در مفاهیم وارداتی، جای چندانی نداشتند.

ایلات و عشایر، بخش ثابتی از ساخت اجتماعی در ایران بوده‌اند. فرهنگ و نظام عشیره‌ای-قبیله‌ای تا پیش از شکل‌گیری حکومت پهلوی اول، یکی از عناصر ثابت نظم سیاسی در ایران بوده که تأثیر چشمگیری بر حفظ یا تغییر نظم سیاسی داشته‌اند. این ساخت اجتماعی

با تکوین دولت مدرن و با اقدامات سه‌گانه رضاشاه علیه آنان -به‌ویژه با سیاست تخته‌قاچاق کردن عشایر یا فرایند دیسیپلینه شدن عشایر در ایران- از بین رفت. رضاشاه با فرهنگ‌زدایی، تخریب ساختار قبیله‌ای، و اسکان اجباری، در پی بی‌اثر کردن نقش ایلات و عشایر در سیاست ایران بود؛ زیرا، آنان را در تضاد با ساخت دولت مدرن می‌دانست؛ از همین رو، اگر این نگاه شرق‌شناختی، که تاریخ شرق، چیزی جز صورت تحریف‌شده تاریخ غرب نیست را کنار بگذاریم، و بر این نظر نباشیم که شرق، مسیری جز پا گذاشتن در همان راه غربی ندارد، پس می‌توان به الگوهای نظری متفاوتی اندیشید؛ از جمله اینکه هویت ملی و ملت مدرن، ضرورتاً به معنای انحلال شکل‌بندی‌های پیشامدرن و ادغام آن در یک کلیت مصنوعی و برساخته از بالا نیست. یک جامعه می‌تواند تکثر اجتماعی خود را حفظ کند و در عین حال، در پدیده‌های ملی نیز نقش‌آفرینی کند؛ بنابراین، باید دقت داشت که تحولات کلان ایران معاصر الزاماً «شهرمحور» و به‌ویژه «تهران‌محور» و «کلان‌شهرمحور» نیستند؛ بنابراین، لازم است که نقش گروه‌های خارج از نظم شهری و بیرون از کانون تمرکز تهران و مراکز استان‌ها -که بیشتر نماد تحقق مدرنیته‌اند- نیز بررسی شود. عموم جامعه‌شناسان (برای نمونه، اشرف و بنوعزیزی (۱۳۸۸) و بشیریه (۱۳۹۹)) نگاهی در راستای تحلیل تحولات کلان «شهرمحور» را دنبال می‌کنند. ولی پژوهش‌هایی نیز وجود دارند (مانند توفیق و یوسفی (۱۴۰۰) و هگلند (۱۳۹۷)) که قائل به اهمیت ایلات و عشایر نیز هستند. در پژوهش حاضر، نگاه دوم دنبال شده است که در چارچوب مطالعات تاریخ‌نگاری انتقادی^۱ می‌گنجد؛ رویکردی که در قالب آن، نگاهی انتقادی به مفاهیم تاریخی به‌کار گرفته می‌شود (توفیق و همکاران، ۱۳۹۸، ۷۱)؛ از همین رو، در این پژوهش، تأثیر عناصر فرهنگی-اجتماعی ایلات و عشایر در رویدادهای انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی، بررسی شده است. این پژوهش در تلاش است تا نشان دهد که سه مؤلفه (۱) رهبری ایل؛ (۲) سازمان اجتماعی؛ (۳) روحیه و فرهنگ مشارکت در زندگی جمعی ایل، چه تأثیری بر دو انقلاب مشروطه و اسلامی داشته است.

در این راستا، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که «در روایت تاریخ‌نگاری از جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی، عناصر فرهنگی-اجتماعی ایلیاتی چه تأثیر و جایگاهی داشته است؟»

1. Critical Historical Studies

روش به کاررفته در پژوهش حاضر نیز روش کیفی در قالب پارادایم تاریخ انتقادی، و شیوه گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای بوده است (یادداشت‌برداری از منابع مختلف کتابخانه‌ای و منابع برخط). این پژوهش در سال ۱۴۰۲ انجام شده است، اما به لحاظ زمانی بر دوره مشروطه و انقلاب اسلامی متمرکز است. به دلیل نحوه انجام پژوهش که کیفی و از نوع تاریخ انتقادی است، پژوهش حاضر فاقد جامعه و نمونه آماری است؛ زیرا، این امر در حوزه پژوهش‌های میدانی و پرسش‌نامه‌محور است.

۱. پیشینه پژوهش

در حوزه تاریخ‌نگاری معاصر و مباحث جامعه‌شناختی، به دلیل غلبه نگاه شهرمحور و تهران‌محور، توجه چندانی به نقش ایلات و عشایر نشده است. با این حال، پژوهش‌های انگشت‌شمار انجام شده در این زمینه، با توجه به محدود بودن تعداد این منابع، اهمیت دارند. به عنوان نمونه، خازنی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «عشایر بختیاری در انقلاب مشروطه ایران» با بررسی تأثیر ایل بختیاری، بیشتر بر توان نظامی این ایل متمرکز شده است.

عبداللهی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «نقش ایلات در عدم شکل‌گیری جامعه مدنی در عهد قاجار» موضوع تأثیر ایلات را همچون عاملی سلبی در تکوین جامعه مدنی مطالعه کرده‌اند.

احمدی نیز، به عنوان یکی از پژوهشگران برجسته حوزه مطالعات قومیت، در کتاب «قومیت و قوم‌گرایی در ایران (افسانه و واقعیت)» (۱۴۰۲) نگاهی انتقادی به مطالعات قومی از دیدگاه روش‌شناسی داشته و بر این نظر بوده است که باید مسائلی مانند قومیت، ملیت، و هویت را با نگاهی نقادانه به مطالعات قومی در غرب و شیوه تعمیم غیرتاریخی مفاهیم قومیت، قوم‌گرایی، و قبایل به جوامعی مانند ایران، ارزیابی کرد.

احمدی همچنین، در کتاب «بنیادهای هویت ملی ایرانی: چارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور» (۱۳۸۸) کوشیده است ضمن توجه به ضعف و ناکامی رهیافت‌ها و دیدگاه‌های گوناگون سنتی و مدرن درباره هویت ملی ایرانیان، بنیادهای سازنده هویت ملی ایران را با رویکردی جامعه‌شناختی-تاریخی تبیین کند.

همچنین، احمدی و کرمشایی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «مشروطه در حوزه زاگرس غربی؛ مطالعه ایلات لک و لر» کوشیده‌اند با رویکردی نزدیک به پژوهش حاضر، روایتی

غیرتهران‌محور از تحولات مشروطه ارائه دهند.

صالح (۲۰۱۳) نیز در مقاله خود با عنوان «مشکله هويت ملی ایران» بر این نظر بوده است که نسبت بین هويت قومی و هويت ملی همواره در ایران مورد مناقشه بوده و همین امر توانسته است در نتیجه تضادهای به وجود آمده از نسبت این دو مؤلفه، در برخی از دوره‌های تاریخی، به یک مشکل امنیتی نیز تبدیل شود.

احمدی (۲۰۲۲) در مقاله «چالش‌های هويت قومی در ایران: یک بررسی صلح‌محور» بر این نظر است که در دوران معاصر، ایران، تجربه پیوسته‌ای از چندگانگی هويتي قومی را پشت سر گذاشته است که با توسعه فرایند جهانی‌شدن، درگیری‌های بین‌قومیتی جدی حول تبعیض و نابرابری در اشتیاق به هويت و عدالت و با رگه‌ای صلح‌محور شکل گرفته است. احمدی نتیجه می‌گیرد که تلقی هويت قومی فارس به‌عنوان مؤلفه انحصاری هويت ملی ایرانیان، هويت ایرانی باستان را کاهش داده و ادعای هويت را در اقوام دیگر مطرح کرده است. بررسی آثار نزدیک به موضوع این پژوهش نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌های پیشین، متأثر از نگاه مرکز‌محور و اسیر نظریه‌های شرق‌شناسانه‌ای بوده‌اند که تأکید زیادی بر روایت مرکز‌محور و تقلیل‌گرایی علی در تحلیل و تبیین تحولات و رخدادهای مهم تاریخ ایران داشته‌اند و چشم خود را به روی روایت‌های متکثر و مشارکت‌کننده‌ای چون ایلات و عشایر، به‌عنوان فرودستان تاریخ‌نگاری مرکز‌گرا و شهرمحور (که در متن بافتار جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی ایران رخ داده است)، بسته‌اند؛ از این رو، در پژوهش حاضر، تلاش بر این است که تأثیر و جایگاه ایلات و عشایر در دو رخداد تاریخی ایران، یعنی جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی ایران، بررسی و برجسته شود.

۲. چارچوب نظری پژوهش

تاریخ شرق‌شناسی، آکنده از مفاهیم و موضوعات و مسائلی است که به‌سبب تکرار زیاد، همچون مفروضه‌های اثبات‌شده انکارناپذیر به نظر می‌رسند، ولی غالباً نمی‌توانند در برابر بررسی‌های دقیق و موشکافانه تاب بیاورند. یکی از این مفروضه‌های در واقع اثبات‌نشده در تحلیل تکوین ملت در ایران -ملت به معنای مدرن آن- این است که این پدیده هم به‌لحاظ مفهوم و هم به‌لحاظ اجتماعی، از تاریخ ما غایب بوده و وجود و درک نظری آن، مسئله‌ای مدرن است: هويت ملی ایرانیان (به‌مثابه مخرج مشترکی از مؤلفه‌ها (کلانتر مهرجردی و

خرمشاد، ۷۱، ۱۳۹۶)) به عنوان دستاورد خودآگاهی نسبت به انباشتی تاریخی از تجربه‌های فرهنگی، سیاسی، و اقتصادی سرزمینی به نام ایران، مانند سایر کشورهای جهان، پدیده‌ای مدرن است که به تدریج پس از ارتباط ایران با غرب، به ویژه پس از شکست‌های پر شمار از روس‌ها و اعزام نخبگان ایرانی و پیدایی مشکله هویت نزد این افراد، در ایران پدیدار شد (دیلمقانی و قاسمی ترکی، ۱۳۸۷، ۱۸).

ایرانیان از گذشته دور، همواره خود را ملتی متمایز از دیگران می‌دانستند که این موضوع حکایت از وجود نوعی آگاهی ملی در میان آنان دارد. این آگاهی بر مبنای مؤلفه‌هایی چون سرزمین ایران، تاریخ طولانی و کهن، دین و مذهب (اسلام و تشیع)، میراث سیاسی و حکومت، فرهنگ غنی و پویا، زبان فارسی (که نشانه بنیادین هویت است (روا، ۱۳۹۸، ۱۷۳)) اسطوره‌های ملی ایرانی و عناصر عدالت‌خواهی، حق‌جویی، و آزادی‌خواهی پدید آمده که روی هم رفته موجب ایجاد همبستگی در میان آنان شده است. به نظر برخی از پژوهشگران، این عناصر در طول زمان، تحولات خاصی را داشته‌اند و همواره به این کارکرد همبستگی ساز خود ادامه داده‌اند. بر این اساس، آن‌ها را می‌توان عناصر سازنده هویت ملی ایران بر شمرد (مرعشی و آقایی^۱، ۲۰۱۴؛ لیتواک^۲، ۲۰۱۷). این عناصر در حال حاضر نیز اصلی‌ترین و مهم‌ترین نشانه‌های ایران و تعریف ایرانی بودن، یعنی شناخت ایرانیان از خود، متمایزسازی خود از دیگران و در نتیجه، شناساندن ایران و ایرانی به جهان خارج هستند. این مؤلفه‌ها در فرایند تحول تاریخی، به عنوان سنگ بنا و ستون‌های مستحکم بنای ایرانی قوام یافته‌اند و صلابت خود را به عنوان مهم‌ترین نشانه‌های ایرانی بودن در فرایند بحران‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی گذشته به آزمون گذاشته‌اند. عناصر یادشده، جنبه فراگیر داشته و نشانه‌های شناسایی و شناساندن ساکنان کشور در سطح کلان هویتی هستند. برخی از اندیشمندان، همین تکثر فرهنگی قومی که در عین چندگانگی آسیبی به وحدت ملی وارد نکرده است را «وحدت در کثرت» ایران خوانده‌اند.

سیدجواد طباطبایی بر این نظر است که اساس ملیت ایران را باید با «مفهوم وحدت در کثرت و آگاهی کثرت‌ها از هویت ویژه خود» توضیح داد و این توضیح پیچیده، جز با ارجاعی به هگل ممکن نمی‌شود؛ هگل در مقایسه میان «رایش» کهن آلمان و امپراتوری ناپلئون

1. Marashi & Aghaie

2. Litvak

می‌نویسد: «شاهنشاهی ایران، امپراتوری^۱ به معنای جدید کلمه است؛ چنان‌که امپراتوری کهن آلمانی و امپراتوری^۲ بزرگ ناپلئون بودند؛ زیرا، از دولت‌های^۳ چندی فراهم آمده که، در واقع به یکدیگر وابسته‌اند، اما هر یک شخصیت خاص، رسوم و حقوق خود را حفظ کرده‌اند». مفهوم هگلی رایش یا شاهنشاهی، مفهومی فلسفی است و تدوین آن بدون ارجاع به مبانی نظری ممکن نمی‌شد. اینکه هگل مفهوم ایرانشهری شاهنشاهی را در قالب مفهوم جدید امپراتوری می‌گنجاند و تعارض آن با مفهوم هندی و چینی امپراتوری را برجسته می‌کند، مبتنی بر این دریافت فلسفی است که در هند و چین باستان هنوز «مفهوم وحدت در کثرت و آگاهی کثرت‌ها از هویت ویژه خود» تکوین پیدا نکرده بود (طباطبایی، ۱۳۸۲، ۱۴۴).

بنابراین، در عناصر ملیت و خودآگاهی ملی ایرانیان، تکثرهای قومی و زبانی و گویشی گوناگونی وجود دارد و در عین حال همه مردم این جامعه، چنین تکثری را در تضاد با وحدت ملی خود نمی‌دانند و از همین رو، نه تنها باید در تحلیل پدیده‌های اجتماعی، هویت‌های قومی و عشیره‌ای را امری متضاد با هویت ملی ندانست، بلکه با توجه به همسویی و اجماعی که بین آن کثرت اقوام و آن وحدت ملی وجود دارد، آن‌ها را مکمل یکدیگر و در یک راستا دانست. همان‌گونه که پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد، شاکله اصلی گفتمان ناسیونالیسم در ایل‌هایی همچون ایل قشقایی، غالباً حفظ و در برخی موارد، تقویت نیز شده و به‌رغم تحرکات خارجی برای تزریق واگرایی در روحیه اعضای این دست ایلات، آن‌ها همچنان خود را بخشی از ایران و فرزندان آن می‌دانند (رجایی، حقیقت، و پیشقدم، ۱۴۰۱، ۱۶۱). این یافته‌ها، پژوهشگران و اندیشمندان را بر آن داشته است که از تاریخ شرق‌شناختی و مفاهیم همبسته با آن دوری کنند یا دست کم به شیوه متفاوتی بیندیشند.

یکی از این شیوه‌های نگاه متفاوت می‌تواند همان «شرق‌شناسی وارونه» صادق جلال‌العزم باشد که درباره «خطرهای به‌کارگیری ساختارهای هستی‌شناختی شرق‌شناسی» ادوارد سعید هشدار می‌دهد (بروجردی، ۱۳۸۴، ۲۵)، و شیوه دیگر، تلاش برای گرفتار نشدن در ظاهر غرب و مصیبت تقلید از آن (داوری، ۱۳۶۵، ۴) است که این تقلید در حوزه تاریخ‌نگاری و جامعه‌شناسی چیزی نیست جز پذیرش مقلدانه و غیرانتقادی مفاهیم غربی و

1. Reich
2. Kaiserreich
3. Staaten

برساختن ایدئولوژی از آن‌ها که می‌کوشد برای هر پرسشی، از پیش پاسخی فراهم کند، بی‌آنکه تأملی نقادانه بر آن مفاهیم و ماده تاریخ ایران داشته باشد. یکی از این تقلیدهای روش‌شناختی همانا دوگانه‌سازی‌های تاریخی و جامعه‌شناختی است.

دوگانه‌هایی مانند قومیت و ملیت^۱، وطن و شهر، ملت و امت، و مانند این‌ها، تقریباً بحث‌هایی بسیار متأخرند و از پسامشروطه در ایران رواج یافته‌اند و تا پیش از آن، کمتر در ادبیات قدیم و متون تاریخ‌نگارانه، شاهد چنین دوگانه‌سازی‌هایی هستیم. رواج این دوتایی‌های مفهومی، بیشتر اهل نظر پس از مشروطه را به تأمل واداشته بود؛ برای مثال، محمود افشار با استفاده از انکاری می‌نویسد:

آیا «وطن»، به معنی جامع کلمه، شهر، استان، و محلی است که شخص در آنجا متولد شده یا کشوری است که این‌ها در آن قرار دارد و او از افراد ملتی است که در آن سکونت دارند؟ نگارنده این سطور که تولدم در شهر یزد بوده و انتسابم به ایل افشار است و اجدادم از ترکستان‌ها یا از دشت قباچاق به ایران آمده‌اند، آیا وطنم یزد است یا ایل افشار یا ایران؟ بدیهی است که ایران، وطنم و یزد، زادگاهم می‌باشد. رابطه قدیمی ترکستان هم با من به کلی قطع شده است. اگر کسی از یک سید ایرانی پرسد آیا شما عرب هستید؟ خواهد گفت نه! من ایرانی‌ام. اگر هنوز هم بعضی به زبان ترکی یا به لسان عربی حرف بزنند، آن زبان‌ها برای ایرانیان، فرعی و محلی است، چه زبان اصلی و ملی آنان، فارسی دری می‌باشد که زبان عموم ملت ما است (افشار، ۱۴۰۰، ۲۴۶).

از همین‌رو ضروری است که در بسیاری از این پیش‌فرض‌های روش‌شناختی و مفهومی که اکنون برخی از آن‌ها همچون وحی منزل، تردیدناپذیر به نظر می‌رسند، شک کرد و همه آن‌ها را با پارادایم تاریخ انتقادی به نقد کشید؛ برای مثال، در مورد موضوع پژوهش حاضر، عناصر فرهنگی-اجتماعی ایلی و عشیره‌ای، نه تنها با خواست ملی مشروطه‌طلبی تضاد نداشته، بلکه چنان‌که در ادامه خواهد آمد، به تکوین و پیروزی آن نیز یاری رسانده است. در ادامه با ملاحظه سه مؤلفه فرهنگی-اجتماعی زندگی ایلیاتی-عشیره‌ای (یعنی رهبری ایل، سازمان اجتماعی، و روحیه و فرهنگ مشارکت در زندگی جمعی قبیله) چگونگی مداخله قبایل ایرانی در انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی بررسی شده است که در واقع، تلاشی است برای «امکان بازخوانی

1. Nationality

فرایند مدرن شدن ایران از منظری غیرتهران‌محور» (توفیق و یوسفی، ۱۴۰۰، ۱۰).

۳. یافته‌های پژوهش

در ادامه، یافته‌ها و نتایج پژوهش بررسی و واکاوی شده است.

۱-۳. رابطه فرهنگ عشیره‌ای با هویت ملی در جنبش مشروطه

ایلات و عشایر، همواره بخش عمده‌ای از جمعیت ایران را تشکیل می‌داده و به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در سیاست و حکومت نقش داشته‌اند؛ زیرا، جامعه ایران سنتی، ایلی و قبیله‌ای بوده و این موضوع با روی کار آمدن قاجارها، به مراتب پررنگ‌تر شده و حائز اهمیت فراوان گردید (عبداللهی، قره‌داغی، ساسان‌پور، و اصفهانیان، ۱۳۹۸، ۱۸۷). در ایران عصر قاجاری، ساخت قدرت کماکان قبیله‌ای-عشیره‌ای مانده بود؛ تاجایی که قدرت و اعتبار اجتماعی رؤسای ایلات عمده (افشار، عرب، بختیاری، بلوچ، کرد، لر، قراگزلو، قشقایی و ترکمن) تنها در مقایسه با شاهزادگان برجسته قاجاری در مرتبه دوم قرار می‌گرفت؛ زیرا، آن‌ها اشرافیت نظامی سنتی ایران را شکل می‌دادند (اشرف و بنوعیزی، ۱۳۸۸، ۴۸)؛ اشرافیتی که در واقع، بر یک سازمان سیاسی عشیره‌ای حکومت می‌کرد.

منظور از سازمان سیاسی عشیره‌ای، نوعی سازمان سیاسی است که بر «نظام عشیره‌ای» مبتنی باشد. در این سازمان سیاسی، شالوده ساختار اجتماعی را مناسبات خویشاوندی پدرتبار تشکیل می‌دهد و یک دودمان پدرتبار، یک واحد سیاسی-اجتماعی به‌شمار می‌آید. مضمون مناسبات اجتماعی در نظام عشیره‌ای با سازمان اجتماعی مغولی تفاوت دارد و مبتنی بر همیاری و تعاون است تا بر انقیاد و تبعیت و استعباد. تمایزات طبقاتی، ناچیز و روان‌شناسی اجتماعی مبتنی بر روح جمعی است نه فردگرایی و نه جمع‌گرایی اشرافی. اصالت و تفاخر تباری، درون جمع کمتر است و همه خود را از نظر خونی، همسان و عموزاده می‌دانند (شهبازی، ۱۳۶۹، ۳۳-۲۰). در ایلات و طوایف قوم لر، نظام سیاسی سنتی و سلسله‌مراتب قدرت به‌شکل ویژه‌ای برقرار بوده است؛ به این معنا که هر ایل به‌صورت یک دولت عمل می‌کرده و دارای یک الگوی نهادینگی و چرخش قدرت بوده است. تحلیل نظام ایلی نشان می‌دهد که تعامل بین نظام سیاسی-اداری ایل با واحدهای زیرمجموعه‌اش همچون خانواده، دودمان، و تیره، چگونه بر روابط قدرت و شبکه پیچیده‌ای از روابط اجتماعی مبتنی بوده و از جنبه دیگر، چگونه این روابط قدرت ایلی، فعالیت‌های اجتماعی را پشتیبانی می‌کرده است. روابط قدرت ایلی،

به این شکل بوده است که ایل را خان یا ایلخان کنترل می‌کرده؛ تیره و طایفه را خان یا کدخدا؛ اولاد را ریش سفید؛ و خانواده را سرپرست خانواده کنترل می‌کرده است (آبراهامیان، ۱۳۷۹، ۱۸). به این ترتیب، یک ساختار تو در توی قدرت شکل می‌گرفت که به صورت سلسله‌مراتبی از موقعیت‌های فرادستی-فروادستی وجود داشت و افراد، به طور کامل، تابع اهداف و روح جمعی ایل بودند. در واقع، فرهنگ و روحیهٔ عشیره‌ای و سازمان اجتماعی آنان، به گونه‌ای بود که در اصل، یک دولت کوچک بودند؛ دارای سلسله‌مراتب، فرهنگ اطاعت از مافوق و سازمانی از نیروهای نظامی کارآمد. به این ترتیب، ایلات می‌توانستند همچون یکی از مؤثرترین نیروهای اجتماعی عمل کنند و نقش آن‌ها در نزاع مشروطه‌طلبان و قاجاران، قطع‌کنندهٔ دعوا بود؛ به عنوان مثال، ایل بختیاری به رهبری ضرغام‌السلطنه، بر اصفهان چیره و بر آنجا حاکم شد. البته همراهی ایلات با مشروطه‌خواهان، جنبه‌های منفی پرشماری نیز داشت؛ از جمله اینکه نزاع‌های ایلی-عشیره‌ای را به درون سیاست ملی منتقل کرد؛ برای مثال، رقابت دیرینه‌ای که بین ایلات وجود داشت، در دوران پس از پیروزی مشروطه در قالب دشمنی بین ایلاتی که نمایندگان در قدرت داشتند و آن‌ها که از این مورد محروم بودند، بروز و ظهور پیدا کرد. به طور مشخص، سلطهٔ بختیاری‌ها بر امور ملی، زمینهٔ خشم دیگر عشایر مشروطه‌خواه را فراهم کرد و آن‌ها در برابر این اتفاق، دست به مقاومت زدند (سینایی، ۱۳۸۶، ۱۶۰-۱۴۰).

ایلات کاملاً مسلح قشقایی فارس، و صولت‌الدوله، ایلخان آن‌ها، در جنوب، حامی مشروطه بودند، اما در برابر دخالت بختیاری‌ها در امور استان فارس ایستادند (خازنی، ۱۴۰۰، ۳۶) که تنش‌های بسیاری را ایجاد کرد. شاید به همین دلیل بوده است که قضاوت‌ها دربارهٔ ایلات حامی مشروطه نیز در همهٔ موارد مثبت نیست، و برخی از مفسران بر این نظرند که بختیاری‌ها نیز در هواداری مشروطه، سرانجام، نه خواستهٔ ملی، بلکه اغراض ایلیاتی خود را دنبال می‌کردند و خواهان تشکیل «سلطنت عشایری» بودند و نه دولت ملی قانون‌مند (آدمیت، ۱۳۸۷، ۴۰۰). این نکته، پس از کشف نفت و باز شدن پای انگلیسی‌ها به میدان‌های نفتی ایران، شکل پیچیده‌ای از اقتصاد سیاسی را به خود می‌گیرد و بارها موجب تحریک بختیاری‌ها به تشکیل حکومت از سوی ایادی بریتانیایی می‌شود (موحد، ۱۳۹۴، ۱۷۶). همچنین، در موارد پرشماری، دولت انگلستان، عشایر را تحریک و مسلح می‌کرد که در یک مورد، پس از عزل قوام‌الملک، رئیس ایلات خمسه، شورش سرتاسری عشایر جنوب رخ داد و قشقایی‌ها شیراز را محاصره کردند (موحد، ۱۳۹۴، ۳۷۱؛ شوستر، ۱۳۸۹، ۲۷۶). شاید همین تحولات و تحریکات بود که نخبگان و متفکران دولت رضاشاه را قانع

کرده بود که یکی از عمده‌ترین موانع دولت‌سازی در ایران، عشایر هستند و تخته‌قاپو کردن آن‌ها، از ضرورت‌های دولت مدرن در ایران است.

اندیشه مشروطه‌خواهی برخلاف باور رایج، مختص شهرنشینان و روشنفکران نبود، بلکه ایلات و عشایر نیز از آن تأثیر می‌پذیرفتند؛ برای مثال، وقتی سواران بختیاری به دعوت خان‌های سلطنت طلب برای دفاع از محمدعلی شاه به تهران رفتند و به گرمی از آن‌ها استقبال شد، با شنیدن حکم اعزام به تبریز برای مقابله با آزادی‌خواهان، از اطاعت سر باز زدند و در پاسخ گفتند: «نمی‌توانند تحت امر فرماندهی قرار بگیرند که دربار را به ایل خویش ترجیح می‌دهد» (خازنی، ۱۴۰۰، ۲۴). در این عدم اطاعت که با دوگانه‌سازی تقابل ایل و دربار بیان شده است، نکته شگفت‌انگیز و قابل تأمل این است که به نظر می‌رسد، در اینجا سواران بختیاری، «ایل» را در معنای بخشی از «ملت»ی به‌کار برده‌اند که برای آزادی آن می‌جنگند. همین گرایش‌های واگرایانه‌ای که ایل را مرجع بر دربار که نماد استبداد بود می‌دانست، بعدها گسستگی رادیکالی در نیروهای نظامی ایلی طرفدار شاه ایجاد کرد و آن‌ها را از دربار جدا و به مشروطه‌خواهان متمایل کرد؛ از همین رو، بختیاری‌های طرفدار شاه از سوگند وفاداری اجباری‌ای که خورده بودند، ناراضی شدند و از «این فکر که رو در روی مردان ایل خود قرار گیرند» برآشفتند و بسیاری از آنان، ترک خدمت کردند (خازنی، ۱۴۰۰، ۳۱).

گفته شد که یکی از نیروهای اجتماعی که به شدت درگیر تحولات مشروطه شدند، ایلات و عشایر کوچ‌نشین بودند که در طول تاریخ در این سرزمین، حضور دیرینه‌ای داشتند. قشقایی‌ها از جمله این ایلات بودند که اقتدارشان در نیمه نخست حکومت قاجاریه به حدی رسید که قاجاریان با تدابیری چون ایجاد ایل خمسه، درصدد تضعیف آن برآمدند. به‌رغم این تدابیر در اواخر دوره قاجاریه، اسماعیل خان صولت‌الدوله، ایلخان وقت قشقایی، توانست با بهره‌گیری زیرکانه از هر وسیله سیاسی ممکن، دوباره ایل قشقایی را به عامل قدرتمندی در میان عوامل سیاسی ایران تبدیل کند. او در طول انقلاب مشروطه، جانب مشروطه‌خواهان را گرفت و پس از آن نیز در تحولات جنگ مشارکت کرد. موضع وی در طول جنگ، ثابت نبود (میرزایی، ۱۳۸۸، ۳). اصولاً روحیه قشقایی‌ها، بسیار ملی و میهن‌پرستانه است. همین غیرت وطن‌پرستانه زمینه نوعی بیگانه‌ستیزی تدافعی را در روحیه ایلیاتی فراهم کرده است. اصولاً دفاع از ایران، ریشه در روح و فرهنگ آن‌ها دارد؛ برای مثال، قشقایی‌ها هم در دوره قاجار و به‌دستور محمدشاه به نیروهای انگلیسی‌پورش بردند و هم در رویدادهای جنگ اول جهانی در

دفاع از وطن با نیروهای بیگانه درگیر شدند (رجایی، حقیقت، و پیشقدم، ۱۴۰۱، ۱۷۴). صولت‌الدوله قشقایی پس از پیروزی انقلاب مشروطه از استان فارس به نمایندگی مجلس رسید. مشارکت او در انقلاب مشروطه و پایگاه رأی او در انتخابات، تابعی از مؤلفه‌های زندگی ایلی و تأثیر آن بر حوادث سیاسی روز بود (آبراهامیان، ۱۳۷۹، ۱۷۷)؛ حتی تا دهه‌ها بعد، تصور مردم از یک رئیس ایل، مانند خسرو قشقایی، تصور قدرقدرتی همچون «شاه» بود و مدلول واژه را در او جست‌وجو می‌کردند (هگلند، ۱۳۹۷، ۸۲ و ۴۵۳).

ایلات و عشایر، اعتقادات مذهبی قدرتمندی داشته و دارند و از همین رو، برخلاف تعبیرهای نادرست و گاه مغرضانه‌ای که شایعه می‌شود، نه تنها هیچ‌گونه زاویه‌ای با مذهب و روحانیت ندارند، بلکه در انقلاب مشروطیت و رویدادهای جنگ اول جهانی، کاملاً با روحانیت شیعی همسو بودند و فتوای آن‌ها را می‌پذیرفتند (رجایی، حقیقت، و پیشقدم، ۱۴۰۱، ۱۷۲). البته تناظر بین تحولات مشروطه و ساختار اجتماعی ایلات و عشایر چنان موازی یکدیگر پیش رفته است که حتی شکاف مشروطه و استبداد نیز در این جامعه بازتابی دقیق یافته است؛ زیرا، اگر برای مثال، ایل بختیاری، موضعی کاملاً مشروطه‌طلبانه گرفت، ولی ایل شاهسون، موضعی مرتجعانه داشت و در یک مورد به اردبیل تاخت و آنجا را غارت کرد (شوستر، ۱۳۸۹، ۱۱۲) و تهدید کرد که برای بازگرداندن محمدعلی شاه به دربار به تهران حمله خواهد کرد (خازنی، ۱۴۰۰، ۳۶)؛ بنابراین، می‌توان گفت که نقش ایلات در انقلاب مشروطه چیزی شبیه به جایگاه فئودال‌ها در جدال شاهان و پاپ در دورهٔ تکوین دولت مطلقه در اروپا بود؛ زیرا، حکمرانی شاه «به همکاری افراد و گروه‌های زیاد طایفه‌ای، قومی، مذهبی، محلی، دیوانی، و تجاری وابسته بود» (توفیق و یوسفی، ۱۴۰۰، ۸۸) و در میان این گروه‌ها، ایلات، همچون فئودال‌ها، دارای منبع قدرت نظامی نیز بودند؛ بنابراین، با گسستن آن‌ها از سلطنت و پیوستن به مشروطه‌خواهان، اصلی‌ترین رکن قدرت استبدادی قجری فروپاشید و نابودی مطلق آن را رقم زد.

اما تحلیل روابط عشایر و ایلات با جنبش مشروطه، تنها در یک رابطهٔ خطی گسست و پیوست خلاصه نمی‌شود، بلکه دیالکتیکی از نیروها وجود دارد که شبکه‌ای از مناسبات را ایجاد می‌کند. همان‌گونه که مشاهده شد، اگرچه تأثیر ایلات بر پیروزی مشروطه در کلیت آن مثبت بود، ولی تنش‌های داخلی خود ایلات، روابط رؤسا با شاهان، رقابت‌های بین‌ایلی (مانند تقابل بختیاری‌ها و شاهسون‌ها) و همچنین، وارد شدن مؤلفه‌های جدیدی مانند اقتصاد

سیاسی نفت که پای بازیگران تازه‌ای همچون نیروهای شرکت‌های نفتی را به این مناسبات باز کرد، منظومه پیچیده‌ای از مؤلفه‌ها را ایجاد کرد که در هر موقعیتی، ساختار جدیدی از بازی سیاست را شکل می‌دادند؛ بنابراین، رابطه ایلات و عشایر با جنبش مشروطه و فرایند مدرن‌سازی ایران، چیزی فراتر از روایت ساده‌سازی شده تاریخ شرق‌شناسی است که می‌خواهد این کلیت پیچیده را به گذار خطی از جهان سنت به دنیای مدرن فروکاهد.

۲-۳. تأثیر عناصر فرهنگی و اجتماعی ایلی-عشیره‌ای در انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی از جنبه‌های فراوان، پدیده‌ای خارق‌العاده و چندوجهی بود که ناظران سیاسی و جامعه‌شناسان را غافلگیر کرد؛ زیرا، ابعاد پرشمار و گوناگونی داشت که در قالب نظریه‌های رایج انقلاب‌های غربی نمی‌گنجید و در نتیجه، کماکان در پیچۀ پژوهش درباره آن گشوده است. به این سبب که همه ابعاد آن، هنوز چنان‌که باید و شاید کاویده نشده است. یکی از این ابعاد، سهم ایلات و عشایر در تکوین و پیروزی انقلاب اسلامی است.

ایلات و عشایر ایران که به پنج گروه قومی ترکمن، ترک، کرد، لر، بلوچ، و عرب تقسیم شده‌اند، تا امروز یکی از عناصر شکل‌دهی تاریخ ایران را تشکیل داده و می‌دهند. همه حکومت‌هایی که در دوره پسااسلام تا پهلوی در ایران روی کار آمده‌اند، بنیانی ایلی داشته‌اند. در عین حال، همراه با ساخت مرکز سیاسی به سبک جدید در ایران، نزاع دیرینه حکومت مرکزی با ایالت و عشایر، وارد مرحله جدیدی شد که از ضرورت ساخت یک پیرامون سیاسی همگن سرچشمه می‌گرفت؛ زیرا، از آن پس، اطاعت سران عشایر، جای خود را به ادغام آحاد ایل مردان در بدنه نظام اجتماعی واحدی می‌دهد (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۹۲).

از این رو، همان‌گونه که در چارچوب نظری گفته شد، برخی از نظریه‌پردازان، قائل به تعارض و تضاد عمیق بین پدیده‌های مدرنی همچون هویت ملی، انقلاب، و دولت‌سازی در ایران با روحیه و خلیات ایلی-عشیره‌ای بوده‌اند. حتی در تاریخ‌نگاری‌های رسمی و پذیرفته شده، سخن از عدم مشارکت عشایر و ایلات در فرایند انقلاب اسلامی به میان آمده است؛ برای مثال، احمد اشرف و علی بنوعزیزی، پنج موج بسیج توده‌ای را «پدیده‌ای شهری» معرفی می‌کنند که عاری از عنصر دهقانی و ایلی-عشیره‌ای بوده است؛ به تعبیر آن‌ها، اعتراض‌ها و اجتماع‌های عاری از خشونت مرحله نخست، به شورش‌های دوره‌ای شهری در مرحله دوم، و بعد به راهپیمایی‌های توده‌ای در مرحله سوم، و سپس به دوری از اعتصاب‌های

مختل کننده و گسترده‌شونده در مرحله چهارم، و سرانجام، به استقرار حاکمیتی دوگانه در مرحله پایانی بسط یافته است (اشرف و بنوعیزی، ۱۳۸۸، ۱۶۴). در این الگو نه تنها خبری از مشارکت روستاییان و عشایر نیست، بلکه از آن‌ها به‌عنوان نیروهای منفعل یاد شده است (اشرف و بنوعیزی، ۱۳۸۸، ۲۰۵)؛ یا در موردی دیگر، حسین بشیریه یادآور می‌شود که روستاییان، به دلیل امکان بازگشتن وضعیت املاک به پیش از اصلاحات ارضی، از انقلاب ترس داشتند و در مواردی درصدد همدمستی با رژیم سرکوب برمی‌آمدند (بشیریه، ۱۳۸۸، ۲۶۳). به نظر این گروه از مورخان و جامعه‌شناسان، انقلاب، یک پدیده شهری است که توسط طبقه متوسط تحول‌خواه دموکراسی طلب انجام می‌شود، و از همین رو و با همین پیش‌فرض‌های ذهنی آزموده‌نشده، یا مشارکت ایلات و عشایر را منفعلانه و محدود به‌شمار می‌آورند یا حتی آن‌ها را به فعالیت‌های ضدانقلابی متهم می‌کنند. برای تدوین قرائتی متفاوت با این خوانش مرسوم و پذیرفته‌شده، نیازمند آن هستیم تا به داده‌های تاریخی دیگری نیز رجوع کنیم؛ اما با توجه به ضعف اسناد در ایران و فقدان منابع پرشمار، یکی از بهترین بایگانی‌هایی که باید برای خوانش انتقادی تاریخ به آن توجه کرد، برخی کتاب‌ها، خاطرات، و روزنامه‌نگاشت‌هایی است که تاکنون مغفول مانده یا دردسترس نبوده است؛ برای مثال، منهایم مرهاوی^۱، پژوهشگر یهودی، در اثری با عنوان «نمادهای ملی در ایران مدرن؛ هویت، قومیت، و حافظه جمعی» (۲۰۱۹) بر این نظر است که نمادهای ملی، محصول روایت‌ها و رخداد‌های متکثر قومی و ایلی هستند که در فرایند تاریخی به ایده‌ای دولتی یا مرکز‌محور تبدیل شده‌اند. مرهاوی با اتخاذ رویکردی بدیع در مطالعه ناسیونالیسم ایرانی، نحوه ایفای نقش نمادهای گذشته ایران را در ستیزه‌های جنبش‌های سیاسی، مذهبی، و ایدئولوژیک بر سر مشروعیت در ایران، بررسی، و با استفاده از منابع اولیه متنوع و غنی، روند تصاحب، رد، و بازتفسیر این نمادها توسط دولت‌های ایرانی را دنبال می‌کند.

نمونه دیگر، نامه‌نگاری‌های همسر کنسول بریتانیا در کرمان (از ۱۹۱۲ تا ۱۹۱۴) برای خانواده‌اش در ایرلند است که اکنون، در بخش دست‌نوشته‌های کتابخانه بریتانیا در لندن در اختیار عموم قرار گرفته (لاریمر، ۱۳۹۹). این نامه‌ها، تصویری دستکاری نشده از جامعه کرمان آن سال‌ها به دست می‌دهد که برای پژوهش‌های تاریخی و جامعه‌شناختی، اهمیت

1. Manheim Merhavi

فراوانی دارد؛ بنابراین، تحلیل هریک از این اسناد، به تنهایی، برای ایجاد شکاف در کلیت نگاه شرق‌شناختی حاکم، کافی است؛ زیرا، به لحاظ منطقی، هر مثال نقضی می‌تواند گزاره‌های سالبه کلیه را مخدوش کند و از اعتبار بیندازد.

در همین راستا، گزارش‌های زنده و مستقیمی از متن تحولات اجتماعی انقلابی در محیط‌های قبیله‌ای-عشیره‌ای وجود دارد که پیوند تنگاتنگی بین روحیه ایلی و فضای انقلابی برقرار می‌کنند و مشارکت آن‌ها را در فرایند انقلاب اسلامی نشان می‌دهند.

یکی از این گزارش‌ها، نوعی مردم‌نگاری^۱، نوشته مری هگلند^۲، انسان‌شناس آمریکایی، است با عنوان «روزهای انقلاب: چگونه زنان یک روستا در ایران، انقلابی شدند؟» او که برای پژوهش درباره «سامانه‌های اعتبار کشاورزی در بخش روستایی ایران» در روستایی در استان فارس مستقر شده بود، همه رویدادهای دو سال منتهی به انقلاب را از نزدیک مشاهده و گزارش کرده است. هگلند با حضور در روستا که هم‌زمان با آغاز فعالیت‌های انقلابی در ایران بود مشاهده می‌کند که یک زندگی سیاسی سرزنده و فعال وجود دارد که اصولاً نه تنها چیزی از زندگی شهری کم ندارد، بلکه از برخی جنبه‌ها می‌توان گفت، پویایی سیاسی^۳ بالاتری نیز دارد: «مردم، چه آگاهانه و چه ناآگاهانه، سیاسی زندگی می‌کنند. مردم در زندگی روزمره، چه در محیط‌های بزرگ و رسمی و چه به‌شکلی کوچک و غیررسمی، به لحاظ سیاسی، فعال هستند و روابطی را از طریق شبکه‌سازی، تبادل، و تعامل اجتماعی ایجاد، حفظ، تقویت، محدود، حذف، و تعلیق می‌کنند. آن‌ها دور هم جمع می‌شوند و اطلاعاتی پخش می‌کنند، در مناسک قدرت شرکت می‌کنند، و تلاش می‌کنند تا دیگران را برای پذیرش دیدگاه‌ها، رهبر، و گروه خودشان متقاعد کنند» (هگلند، ۱۳۹۷، ۶۳).

هگلند یادآور می‌شود که این روستا بنا بر ویژگی‌های ایلی-عشیره‌ای، نظم اجتماعی را بر مبنای مفهوم «طایفه» می‌فهمید (لوفلر و فریدل، ۱۳۶۳؛ هگلند، ۱۳۹۷) و حتی او را زنی از «طایفه آمریکا» خطاب می‌کردند (هگلند، ۱۳۹۷، ۶۰). ساختار سیاسی روستا نیز تا پیش از اصلاحات ارضی، کاملاً مبتنی بر نظم طایفه بود (امیراحمدیان، ۱۳۸۳، ۸۲-۵۰؛ هگلند، ۱۳۹۷، ۲۱۱). به همین سیاق، الگوی کنشگری سیاسی در اینجا «طایفه‌کشی» نام دارد؛

1. Ethnography
2. Mary Hegland
3. Political Dynamics

«به معنای بسیج کردن طایفه برای کنشگری در رقابت یا درگیری سیاسی» (هگلند، ۱۳۹۷، ۶۲) که در هشت مرحله رخ می دهد: شبکه ای از روابط شکل می گیرد؛ مدعی، منابع را جمع می کند؛ مدعی با متصدی درگیر رقابت و برخورد می شود؛ متصدی اقدامی ظالمانه انجام می دهد؛ گروه رقیب، عصبانی و تحریک می شود؛ رویارویی رخ می دهد و مدعی و گروهش پیروز می شوند؛ روستا تحت حاکمیت رهبر جدید در می آید؛ زندگی روستا (آگاهانه و ناآگاهانه) سیاسی است و این تنش ها در متن آن اجتماع، جریان دارد (هگلند، ۱۳۹۷، ۶۵-۶۳). اتحادها و ائتلاف های سیاسی نیز بر همین مبنا انجام می شده است (هگلند، ۱۳۹۷، ۹۲). طایفه کاملاً همان منطق ایلی-عشیره ای را در ساختار سلسله مراتبی خود دنبال می کند و از همین رو، همیشه یک رئیس طایفه وجود دارد که رهبری طایفه را به عهده می گیرد و همه اعضا از دستوره های او پیروی می کنند: «رئیس طایفه قدرت بیشتری دارد؛ پس مردم دور او جمع می شوند. او به خاطر خودش و با قدرت خودش به رئیس طایفه تبدیل می شود؛ او خودش را رئیس می داند. افراد دیگر باید به رئیس طایفه شان احترام بگذارند» (هگلند، ۱۳۹۷، ۱۱۹).

هگلند نشان می دهد که برخلاف تحلیل ها و تفسیرهای «شهر محور» از تحولات انقلاب اسلامی، همین الگوی سیاسی طایفه کشی، مبنایی برای مشارکت ایلی-عشیره ای در فرایند انقلابی بوده است: «مردم علی آباد، اقداماتی را که به درگیری های انقلابی ربط داشت، براساس پارادایم فرایندی طایفه کشی پیش بینی و تفسیر می کردند. این پارادایم، الگوی دوره ای طولانی از زندگی سیاسی در روستایشان بود: فرایند شرکت در انقلاب، دلایل آن ها برای تغییر موضع، شیوه ای که مردم از طریق آن وابستگی خود را به سوی دیگر منتقل می کردند، تغییر ناگهانی عقیده و حمایت عمومی پس از «اقدامات ظالمانه»، تخریب دارایی مغلوب شدگان، اعلام وفاداری اجباری به رژیم جدید، گریختن افراد شکست خورده از روستا و حتی مشارکت دوباره و مشروط مغلوبان در اجتماع روستا. همه این جنبه های فرایندی انقلابی در علی آباد، شباهتی شایان توجه به نظام شناختی محلی و فرایند سیاسی طایفه کشی داشت» (هگلند، ۱۳۹۷، ۳۲۸).

حتی دلالت های گفتمانی ایدئولوژی انقلابی نیز در این روستا، تابعی از همان منظومه معانی طایفه کشی است؛ یعنی در واقع، منطق مناسبات ایلی-عشیره ای به منطق انقلاب تعمیم پیدا می کند و «روستاییان، درگیری بین شاه و خمینی را با دارودسته گرای طایفه کشی قبل از اصلاحات ارضی بر سر موقعیت کدخدا مقایسه می کنند» (هگلند، ۱۳۹۷، ۳۲۷). همین الگوی تطبیق کنش سیاسی با منطق طایفه کشی حتی در سرودهای انقلابی روستا نیز بازتاب یافته و آن ها شعارهایی مانند «مرگ

بر سه مفسد دنیایی: آمریکا، اسرائیل، و پهلوی» را متناظر با ساخت سیاسی روستا تبدیل به شعار «مرگ بر سه مفسد محلی» می‌کنند (هگلند، ۱۳۹۷، ۳۶۶).

بیشتر افراد روستا، پیوندهای مذهبی عمیقی دارند و از آیت‌الله دستغیب در شیراز تقلید و تبعیت می‌کنند و در دیداری که با ایشان دارند، تأکید می‌کنند که اکثراً دنباله‌رو آیت‌الله خمینی هستند (هگلند، ۱۳۹۷، ۲۵۶). این پیوند ایلات و عشایر، یکی از نقاط قوت فعالیت‌های انقلابی در این دوره بوده که در متون دیگر نیز بر آن تأکید شده است. در قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی و نظام‌نامه انتخابات، توجهی به ایلات نشده بود و تنها امکان مشارکت در سیاست برای ایلات به انتخاب یک نفر به‌عنوان نماینده در انجمن هر ایالت محدود شده بود که این موضوع، خود یکی از دلایل نارضایتی ایلات بود؛ از همین رو، قابلیت اعتراض و انقلاب در بدنه ایلات و عشایر وجود داشت؛ زیرا، حکومت مرکزی، در الگوی مدرنیزاسیونی که برای خود تعریف کرده بود، توجهی به ایلات نداشت و اگر هم توجه داشت، سیاست‌ها و شیوه‌های مدیریتی به‌گونه‌ای نبود که زمینه‌های منتفع شدن آن‌ها از منابع عمومی را فراهم کند.

درواقع، در همان نخستین اقدامات علیه رژیم شاه (سال‌های نخست دهه چهل) برخی از کدخدایان جنگجو و نیروهایشان، زمانی در قیام شرکت کردند، که اعلامیه‌های علما و روحانیون به دستشان می‌رسید؛ برای مثال، قیام ایل بویراحمد، که با تبلیغ و جمع‌آوری جنگجویان، از سوی دو تن از خوانین به نام‌های عبدالله‌خان ضرغامپور و ناصرخان طاهری آغاز شد، با حمایت و هماهنگی علما و روحانیون مرکز بود؛ زیرا، سندی در دست است که نشان می‌دهد «لشکر ۹ خوزستان» اطلاع می‌دهد، «عبدالله ضرغامپور و ناصر طاهری از تهران [به منطقه عزیمت نموده] و شایعاتی مبنی بر اینکه ما از تهران آمده و حامل فتوای روحانیون و چند نفر از سپهبدان ارتش هستیم، مخصوصاً آیت‌الله بهبهانی که نباید از اصلاحات ارضی و خلع سلاح انجام شود، انتشار داده‌اند» (سپاهپور، ۱۳۸۵، ۳۶).

به‌همین دلیل ایلات و عشایر پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نه تنها تضاد و تعارضی با این پدیده نداشتند، بلکه کاملاً با آن همسو و متحد بودند؛ برای مثال، در ناآرامی‌های پس از انقلاب، ارتش در استان فارس، بین ایل قشقایی سلاح توزیع کرد و یکی از رؤسای این ایل (خسرو قشقایی) نماینده دولت موقت شد تا موضوع تنش‌ها بر سر اراضی و املاک را حل و فصل کند (بشیریه، ۱۳۹۹، ۲۶۶).

نتیجه‌گیری

زیربنای بنیادین این پژوهش، تلاش برای ایجاد تردید و تزلزل در خوانش‌های شرق‌شناختی از تاریخ معاصر ایران بود. در همین راستا، اگرچه پرسش اصلی پژوهش درباره نقش عناصر فرهنگی-اجتماعی ایلیاتی در جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی بود، اما در واقع، پژوهش از طریق این پرسش و به واسطه آن، در پی ارائه قرائت‌های بدیل از تاریخ معاصر ایران بود.

یافته‌های پژوهش نشان داد که قرائت‌های «شهرمحور» و «تهران‌محور» از تحولات جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی در بهترین حالت، تنها می‌توانند بخشی از واقعیت را نشان دهند که این بازنمایی نیز اصولاً تحریف‌شده و کژتاب است. همان‌گونه که در طول مقاله مرور شد، بخش زیادی از نیروهای اجتماعی در عصر مشروطه را ایلات و عشایری تشکیل می‌دادند که اگرچه الزاماً در کانون تحولات پایتخت و مرکز استان‌ها قرار نداشتند و شاید مفاهیم وارداتی و تقلیدی روشنفکران را نمی‌فهمیدند، ولی آزادی‌خواه بودند و سر در گرو یک هویت جمعی داشتند که آن را ایران و خود را بخشی از ملت ایران می‌دانستند؛ ملتی که می‌خواست برای دگرگون کردن شرایط از استبداد قاجاری به سلطنت مشروطه با تمام وجود بکوشد. ایلات و عشایر نیز همچون جامعه آن روز ایران، در میان دوراهی هواداری از استبداد و مشروطه‌طلبی، دوباره شده بود و اگرچه بخش بزرگی از آن هوادار مشروطه بودند، ولی ایل‌های مرتجع‌مانند شاهسون هم بودند که از استبداد قجری حمایت می‌کردند. به هر حال، آنچه مشخص بود، مشارکت ایلات و عشایری بود که به رهبری ایل، سازمان اجتماعی سلسله‌مراتبی، و فرهنگ مشارکت در زندگی ایلی، هنگامی که هدفی جمعی همچون جنبش مشروطه را پیش چشم می‌دیدند، با تمام توان به دفاع از آن برمی‌آمدند.

در انقلاب اسلامی نیز، برخلاف قرائت‌های شهری از انقلاب، مشاهده شد که موضوع این نیست که در واقعیت، بسیج توده‌ای و مشارکت نیروها تنها توسط شهرنشینان انجام شده باشد و روستاییان و ایلات، منفعل یا ضدانقلاب باشند، بلکه مسئله این است که این حوزه‌ها یا پژوهش‌ناشده‌ها شده، یا در برخی موارد اسناد و مدارکی وجود ندارد، یا این اسناد و مدارک جمع‌آوری و مرتب و منظم نشده‌اند تا تبدیل به داده‌های قابل اتکایی برای پژوهش شوند. اگر مشارکت ایلات و عشایر در یک پدیده ملی مانند انقلاب اسلامی نبود، بی‌تردید پس از پیروزی انقلاب و شکل‌گیری دولت جدید، تنش‌ها و تعارضاتی رخ می‌داد که مانع ادغام ایلات و عشایر در هویت ملی جدید می‌شد؛ ولی نه تنها این‌گونه نبود، بلکه ایلات و عشایر، انقلاب

را بخشی از تاریخ خود قلمداد کردند و برای دفاع از آن در جنگ تحمیلی نیز حاضر شدند. در جدول شماره (۱) تفاوت‌های دو روایت اصیل و تکثرگرا (مبتنی بر دیدن و جستن واقعیت‌های عینی تاریخی در دو جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی ایران) و روایت مرکزگرا (متأثر از روایت‌های جامعه‌شناسی تاریخی شرق‌شناسانه) ارائه شده است.

جدول شماره (۱). تفاوت‌های دو روایت تکثرگرا و مرکزگرا

موضوعات	روایت اصیل و تکثرگرا	روایت شرق‌شناسانه و مرکزگرا
نسبت هویت قومی (هویت عشیره‌ای-ایلات) و هویت ملی	نسبت مکمل و همگرا	نسبت تضاد و واگرا
بافتار رخداد‌های مشروطه و انقلاب اسلامی	هم‌زمان در محیط بومی (شامل اقوام، ایلات و عشایر و روستاییان) و محیط شهری	تأکید صرف بر محیط و فضای مدرن شهرهای مرکزی (تهران، مشهد، تبریز، شیراز)
الگوی رابطه دولت و ایلات/عشایر در مشروطه و انقلاب اسلامی	الگوی همکاری و همگرایی و رابطه افقی	الگوی عدم همکاری و تضاد و رابطه سلسله‌مراتبی
نقش و جایگاه عمومی در تحولات مشروطه و انقلاب اسلامی	نقش مثبت و مؤثر و فعال	فقدان نقش و مداخله و منفعل
رهبران و کارگزاران تحولات مشروطه و انقلاب اسلامی	- روشنفکران و سیاست‌مداران شهری - طبقه متوسط شهری - روستاییان - عشایر و ایلات: ایل بختیاری (بهره‌بری ضرغام‌السلطنه)، ایل قشقایی (بهره‌بری اسماعیل‌خان صولت‌الدوله) - اقوام	- طبقه متوسط شهری - روشنفکران - سیاست‌مداران مرکز نشین
پیشران‌های تحولات مشروطه و انقلاب اسلامی	مسائل و کمبودهای قومی (محلی) و ملی	مسائل ملی و عمدتاً مورد اولویت طبقه متوسط شهری همچون آزادی، برابری، و حاکمیت قانون
فهم نظم اجتماعی	فهم هم‌زمان اولویت‌ها و مسائل بومی (محلی) و مسائل ملی‌ای همچون آزادی‌خواهی	فهم اولویت‌ها و مسائل طبقه شهر نشین مرکز نشین

*

منابع

- احمدی، حمید (۱۳۸۸). بنیادهای هویت ملی ایرانی: چهارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- احمدی، حمید (۱۴۰۲). قوم و قوم‌گرایی در ایران. چاپ نوزدهم. تهران: نشر نی.
- احمدی، حمید؛ کرشایی، صبریه (۱۳۹۳). مشروطه در غرب ایران: مطالعه ایلات لک و لر در زاگرس غربی. فصلنامه سیاست، ۴۴(۲)، ۲۷۰-۲۵۱.
- اشرف، احمد؛ بنوعیزی، علی (۱۳۸۸). طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران. ترجمه سهیلا ترابی فارسانی. تهران: انتشارات نیلوفر.
- افشار یزدی، محمود (۱۴۰۰). افغان‌نامه. جلد سوم. تهران: انتشارات موقوفات افشار.
- امیراحمدیان، بهرام (۱۳۸۳). ساختار سنتی، اداری و مدیریتی ایل بختیاری و کارکردهای آن. فصلنامه مطالعات ملی، ۵(۳)، ۸۲-۵۰.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۹). ایران بین دو انقلاب. ترجمه فیروزمند، شمس‌آوری، مدیرشانه‌چی. تهران: نشر مرکز.
- آدمیت، فریدون (۱۳۸۷). ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران: مجلس اول و بحران آزادی. تهران: انتشارات روشنگران.
- بروجردی، مهرداد (۱۳۸۴). روشنفکران ایرانی و غرب. ترجمه جمشید شیرازی. تهران: نشر فرزندان‌روز.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۶). عقل در سیاست: سی‌وپنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی. تهران: انتشارات نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۹۹). دولت و انقلاب در ایران. ترجمه محمود رافع. تهران: انتشارات مانیا هنر.
- توفیق، ابراهیم و همکاران (۱۳۹۸). نامیدن تعلیق: برنامه‌ای پژوهشی برای جامعه‌شناسی تاریخی انتقادی در ایران. تهران: انتشارات مانیا هنر.
- توفیق، ابراهیم؛ یوسفی، سیدمهدی (۱۴۰۰). پیرامون مشروطه: سه مقاله درباره ولایات و مرکزگرایی. تهران: انتشارات گام نو.
- خازنی، آرش (۱۴۰۰). عشایر بختیاری در انقلاب مشروطه ایران. ترجمه مارال لطیفی. در کتاب: پیرامون مشروطه. نوشته و ویراسته توفیق و یوسفی. تهران: نشر گام نو، ۶۳-۱۳.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۶۵). ناسیونالیسم و انقلاب. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌ها و برنامه‌ریزی فرهنگی.
- دیلمقما، فرشید؛ قاسمی ترکی، محمدعلی (۱۳۸۷). جایگاه هویت ملی در ایران؛ نگاهی به تطور تاریخی، الگوها، و سیاست‌های هویت ملی. فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه تاریخ. شماره ۸۹.
- رجایی دستغیب، زراسا؛ حقیقت، حمیدرضا؛ کاوه پیشقدم، محمدکاظم (۱۴۰۱). گفتمان ناسیونالیستی ایل قشقایی از مشروطه تا انقلاب اسلامی. رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۶(۶۰)، ۱۸۰-۱۶۱.
- روا، اولیویه (۱۳۹۸). جهل مقدس. ترجمه عبدالله ناصری و سمیه طباطبایی. تهران: نشر مروارید.

- زاریلی، فیلیپ و همکاران (۱۳۹۹). تاریخ‌های تئاتر. ترجمه مهدی نصراله‌زاده. تهران: انتشارات بیدگل.
- زند، شلومو (۱۳۹۹). اختراع قوم یهود. ترجمه احد علیقلیان. تهران: انتشارات نشر نو.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۹۱). فرهنگ سیاسی ایران. تهران: نشر فرزانه روز.
- سیاهپور، کشواد (۱۳۸۵). نهضت امام خمینی و قیام عشایر جنوب (۱۳۴۳-۱۳۴۱). مطالعات تاریخی. شماره ۱۲، ۲۸ تا ۷۳.
- سینایی، سیدعطاء‌الله (۱۳۸۶). انگیزه‌های سیاسی و اجتماعی پیوستن خان‌های بختیاری به مشروطه‌خواهان. فصلنامه مطالعات ملی، ۸ (۲۹)، ۱۶۰-۱۳۹.
- شوستر، مورگان (۱۳۸۹). اختناق در ایران. ترجمه حسن افشار. تهران: نشر ماهی.
- شهبازی، عبدالله (۱۳۶۹). مقدمه‌ای بر شناخت ایلات و عشایر. تهران: نشر نی.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۲). دیباچه‌ای بر نظریه انحطاط ایران. تهران: انتشارات نگاه معاصر.
- عبداللهی اوزان سفلی، بهمن؛ قره‌داغی، معصومه؛ ساسانپور، شهرزاد؛ اصفهانیان، داود (۱۳۹۸). نقش ایلات در عدم شکل‌گیری جامعه مدنی در عهد قاجار. فصلنامه تاریخ، ۱۴ (۵۵)، ۲۱۶-۱۸۷.
- کلانتر مهرجردی، علیرضا؛ خرمشاد، محمدباقر (۱۳۹۶). گفتمان‌های فکری سیاسی و مسئله هویت ملی قبل از انقلاب اسلامی. رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۱ (۴۱)، ۹۶-۷۱.
- لاریمر، امیلی (۱۳۹۹). نامه‌هایی از کرمان به دویلین. برگزیده، ویراسته و ترجمه محمد قائد. تهران: نشر کلاغ.
- لوفلر، راینهولد؛ فریدل، اریکا (۱۳۶۳). مجموعه مردم‌نگاری بویراحمدی‌های جنوب ایران. ترجمه تقی طاهری. تهران: مرکز تحقیقات روستایی.
- موحد، محمدعلی (۱۳۹۴). خواب آشفته نفت: از قرارداد داریسی تا سقوط رضاشاه. تهران: نشر کارنامه.
- میرزایی، غلامرضا (۱۳۸۸). ایل قشقایی؛ حامی مشروطه. روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۵۵۴۹.
- نوبدی، داریوش (۱۳۸۶). تغییرات اجتماعی-اقتصادی در ایران عصر صفوی. ترجمه هاشم آقاجری. تهران: نشر نی.
- هگلند، مری (۱۳۹۷). روزهای انقلاب. ترجمه دانشور. تهران: انتشارات ترجمان.

Aghaie, K. S. & Marashi, A. (2014). *Rethinking Iranian Nationalism and Modernity*. United States: University of Texas Press.

Ahmady, K. (2022). A Peace-Oriented Investigation of the Ethnic Identity Challenge in Iran (A Study of Five Iranian Ethnic Groups with the GT Method). *International Journal of Kurdish Studies*, 7 (1), 1-40.

Litvak, M. (2017). *Constructing Nationalism in Iran: From the Qajars to the Islamic Republic*. United Kingdom: Taylor & Francis.

Merhavy, M. (2019). *National Symbols in Modern Iran: Identity, Ethnicity, and Collective Memory*. United States: Syracuse University Press.

Saleh, A. (2013). *Iran's National Identity Problem*. In: *Ethnic Identity and the*

